

Damjan Hančič*

Prizadevanja nemškega okupatorja za ponemčenje in nacifikacijo slovenske mladine na Gorenjskem prek šolskega sistema¹

The German Occupier's Efforts to Germanize and Nazify Slovenian Youth in Gorenjska Through the School System²

Izvleček

V prispevku avtor predstavi prizadevanja nemških oblasti za ponemčenje slovenske mladine na Gorenjskem prek nemškega šolskega sistema v času nemške okupacije v letih 1941–1945. Nemške oblasti so na tem območju jeseni 1941 uvedle izključno nemško osnovno in srednje šolstvo z nemško govorečimi učitelji/icami pripeljanimi iz »starega rajha«. Namen te šole je bil indoktrinirati Gorenjsko tako v nemškonacionalnem smislu (izguba slovenske narodne zavesti in slovenskega jezika ter njuna zamenjava z nemško narodno zavestjo in nemškim jezikom) kot tudi v ideološko-političnem smislu (vzgajanje v nacionalsocialističnem duhu). Že na splošno s predpisi je bilo v tretjem rajhu določeno, do katerega nivoja izobrazbe se, glede na svojo rasno in politično oceno oz. stopnjo pridobljenega nemškega državljanstva, posameznik sploh lahko izobražuje. Nemške oblasti so kmalu uvidele neuspeh svojega dela, saj so

Abstract

In the article, the author presents the efforts of the German authorities to Germanize Slovenian youth in Gorenjska through the German school system during the German occupation from 1941 to 1945. In autumn 1941, they introduced exclusively German primary and secondary education in the area, with German-speaking teachers brought from the "Old Reich". The aim of these schools was to indoctrinate the population of Gorenjska in both a German-national sense (the loss of Slovenian national consciousness and the Slovenian language, replaced by German national consciousness and the German language) and an ideological-political sense (education in the Nazi ideology). In the Third Reich, regulations generally determined the level of education an individual could attain, depending on their racial and political assessment, or the level of German citizenship acquired. However, the German authorities soon realized that their

* Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, e-pošta: damjan.hancic@scnr.si

1 Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

2 The study was conducted as part of the research programme *Violations of human rights and fundamental freedoms in the Slovenian territory in the 20th century* (P6-0380), which was co-financed by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS) from the state budget.

učenci za pogovor v svojem družinskem in sosedskem krogu še vedno uporabljali slovensko. Za najmlajše šolarje so morale šolske oblasti konec leta 1944 in začetku 1945 izdati celo slovenski abecednik, da so se ti lahko najprej naučili vsaj toliko pisati in brati v materinem jeziku, da so jih potem lažje učili nemščine. Nemški učitelji/ice in šolske zgradbe zunaj mestnih središč pa so v letih 1943 in 1944 postajali tudi vedno pogostejše tarče partizanskih napadov, kar je dodatno omejilo uspeh ponemčevanja.

efforts had failed, as the pupils and students continued to use Slovenian to communicate within their families and neighbourhood circles. In late 1944 and early 1945, the school authorities even had to publish a Slovenian alphabet book for the youngest schoolchildren, so that they could first learn to read and write sufficiently in their mother tongue and then be taught German more easily. In 1943 and 1944, German teachers and school buildings outside urban centres also became increasingly frequent targets of partisan attacks, which further limited the success of Germanization.

Ključne besede: šolstvo, Gorenjska, ponemčevanje, druga svetovna vojna, nemška okupacija

Keywords: education, Gorenjska, Germanization, World War II, German occupation

Nemška okupacija Gorenjske in njena narodnostna sestava ob okupaciji

Po zasedbi severnega dela slovenskega ozemlja aprila 1941 si je nemška civilna uprava prizadevala to ozemlje čimprej ponemčiti in ga pripraviti za priključitev k Nemčiji. Zato so izbrali tak način uprave, kot je bil leto dni prej vzpostavljen v zasedenih Alzaciji, Loreni in Luksemburgu.³ Tako so območje Gorenjske z ljubljanskim Posavjem in Mežiško dolino z Dravogradom združili s sosednjo pokrajino (gavom) Koroško. Za šefa civilne uprave je bil sprva imenovan Franz Kutschera, decembra 1941 pa ga je nasledil dr. Friederich Rainer, ki je bil hkrati tudi koroški gauleiter. Za to območje so uporabljali izraz *Zasedena območja Koroške in Kranjske*. Gorenjski del nemškega okupiranega območja so sprva imenovali *Südkärnten* (Južna Koroška), a so ga že 17. marca 1942 spremenili v že več stoletij uveljavljeno ime *Oberkrain* (Gorenjska).⁴

Spričo zelo majhnega števila Nemcev na Gorenjskem je bilo za nemške okupacijske oblasti toliko pomembneje, da se ob sicer dobri rasni oceni, ki je bila v prvih tednih okupacije ugotovljena na množičnih rasnih pregledih domačega

3 Tone Ferenc, Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 20, 1980, št. 1–2, str. 37.

4 Vinko Skitek, *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945*, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016, str. 323.

prebivalstva,⁵ gorenjsko prebivalstvo čimprej ponemči. Problem je predstavljala slaba politična orientacija prebivalstva, zlasti močna slovenska narodna zavest. Po ugotovitvah nemških oblasti je bila tu mnogo močnejša kot na Spodnjem Štajerskem, zato so morali biti ponemčevalni ukrepi ustrezno milejši in previdnejši.⁶ Šef civilne uprave Kutschera je oktobra 1941 v pismu vodji finančne službe pri Nemški delavski fronti (DAF) v Berlinu Heinrichu Simonu potarnal, da je »delo pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanja nemštva na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske še posebej težavno, saj skoraj 100 % prebivalstva predstavljajo Slovenci«.⁷ Glede samega znanja nemščine pa naj bi po okupatorjevih virih ob okupaciji na spodnjem Štajerskem okoli 400.000 oseb ali okoli 70 %⁸ prebivalcev ne obvladalo nemškega jezika, medtem ko je bilo takšnih na Gorenjskem okoli 140.000 ali 87 %.⁹ To se sklada tudi z navedbo tedanjega kamniškega okrožnega propagandnega vodje Helmuta Ruschniga iz oktobra 1941, da je bilo na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske med 180.000 prebivalci najti le okrog 25.000 nemško govorečih,¹⁰ kar znaša pribl. 14 %. V obeh pokrajinah je bilo opazno boljše znanje nemščine pri starejši populaciji, ki je znala nemško še iz časov Avstro-Ogrske, kot pa pri mlajši, ki se je v predvojni Jugoslaviji v šoli učila srbohrvaščine.

Prvi ponemčevalni ukrepi

Kot enega prvih pravno formalnih ukrepov pri ponemčevanju je šef civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske izdal odredbo, v kateri je določil ukinitve vseh slovenskih društev, organizacij in zvez.¹¹ Drugi ukrep, ki se je časovno ujemal s prvim ali ga ponekod prehiteval, je bil izgon narodno najbolj zavednih Slovencev (duhovnikov, redovnikov/-nic, intelektualcev in vodilnih političnih osebnosti) ter začetek naseljevanja *pravih* Nemcev. V zvezi s slednjim je ob uvedbi nemške civilne uprave prišlo na Gorenjsko nekaj nemškega uradništva in nameščenstva in nato še učiteljstva, vendar premalo, da bi lahko pomenili

5 Tone Ferenc, Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje, ur. Mitja Ferenc, *Historia : znanstvena zbirka oddelka za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani*, 13, Ljubljana, 2010, str. 221, 222.

6 ARS, SI AS 1626, Pooblaščenec Državnega komisarja za utrjevanje nemštva (DKUN), Bled, Radovljica, t. e. 2, Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

7 ARS, SI AS 1626, t. e. 2, An den bevölmächtigten der deutschen Arbeitsfront Stabsleiter Simon, 9. 10. 1941.

8 Površina zasedene Spodnje Štajerske je znašala okoli 6782,12 km², prebivalstva po štetju iz leta 1931 pa je bilo 568.215 (gl. Ferenc, 2010, str. 60).

9 Skupna površina Gorenjske in Mežiške doline je znašala 3478,97 km², prebivalcev pa je na tem območju po štetju iz leta 1931 181.095 oseb oz. če odštejemo 17.695 prebivalcev Mežiške doline, dobimo podatek, da je štela Gorenjska 163.400 prebivalcev; od tega jih je živelo 65.116 v kranjskem, 54.958 v kamniškem in 43.326 v radovljiškem okrožju (gl.: *Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten gefreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens*, Wien: Verlag der Publikationstelle Wien, 1942, str. 3).

10 Ruschnig, »Fünf Monate Arbeit des Kärntner Volksbundes«, <https://www.karawankengrenze.at/ferenc/index.php?r=documentshow&id=168>, 14. 2. 2025.

11 Skitek 2016, str. 192–197.

trdno jedro za ponemčevalno delo. Tudi naseljevanje nemških kmetov iz Južne Tirolske in Kanalske doline (zlasti v letu 1942) ni obrodilo zelenih sadov.¹² Ob tem si je nemški okupator prizadeval z raznimi obnovitvenimi ali novimi gradbenimi deli ustvariti tudi čim bolj nemški zunanji videz tega območja.¹³ Kljub vsem naštetim ukrepom je bila večina prebivalstva na Gorenjskem še vedno slovenska, zato je okupator vse moči usmeril v njegovo ponemčenje.

Nemški okupator je pri svojih ponemčevalnih načrtih veliko pričakoval od množičnih raznarodovalnih organizacij, kot na primer Koroške ljudske zveze (nem. Kärntner Volksbund – KVB) in Hitlerjugenda (HJ) oz. Hitlermädel (HM).¹⁴ Poveljstvo Hitlerjeve mladine za Gorenjsko so postavili v Radovljici, po njegovi ukinitvi 30. januarja 1943 pa so organizacijo razdelili na oddelke v Radovljici, Kranju in Kamniku. Cilj organizacije je bila nacionalsocialistična vzgoja mladine z vrsto predvojaške vzgoje, zato so zanjo prirejali razna šolanja, tečaje, taborjenja, športna tekmovanja itd. Nemški učitelji in učiteljice so bili v omenjeni mladinski organizaciji obvezni voditi oddelke in hkrati vzgajati kader iz vrst šolske in zunajšolske mladine. Posebnemu izboru in nadzoru so bili podvrženi tisti, ki so po srednji šoli nameravali študirati na nemških univerzah.¹⁵ HM je obvezno pomagala pri kmečkih delih, propagandnih nastopih in političnih praznovanjih, sodelovala pri poštnih pošilkah in pismih za nemške vojake itd. Posebni šoli za voditelje HM sta bili v Vrbi (Velden) pri Vrbskem jezeru in Landskronu na Koroškem.¹⁶

Ponemčenje javne uprave, osebnih imen in priimkov ter slovenskih toponimov

Vodja Koroške ljudske zveze Wilhelm Schick je v enem svojih govorov takoj po okupaciji poudaril, da *»ne bo nikdar več mogoče, da bi ljudstvo, ki ima nemško kri, stalo v boju proti Nemčiji,«* kajti *»Južna Koroška je bila nekoč nemška naselbina in je tvorila marko rimske države toda nemške narodnosti. To področje mora postati zopet nemško, kot je bilo nekdaj ...«*.¹⁷ Nemške oblasti so bile torej odločene, da bo *»nemščina kot občevelni jezik zavzela tudi v novih pokrajinah tisto mesto, ki ji gre. Zato se vsi ukrepi in odredbe za čimprejšnje izenačenje in duhovno zlitje teh pokrajin z ostalimi deli Reicha izvajajo odločno in dosledno. Za izvedbo svojih načrtov smatra uprava v teh krajih za zelo važno ponovno obuditev nemškega materinskega jezika, ki so ga govorili predniki tolških tukajšnjih prebivalcev*

12 Damjan Hančič, Nemška kolonizacija kamniškega okrožja v letih 1941–1945, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 94 (n. v. 59), 2023, št. 4, str. 94, 95.

13 Damjan Hančič, Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 71, 2023, št. 1, str. 195–216.

14 Ferenc 2010, str. 348–347.

15 Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

16 Ibid.

17 *»Boj proti boljševizmu. Prvi javni zborovanji na Južnem Koroškem. Bundesführer je govoril,« Karawanken Bote*, 27. 9. 1941, str. 3.

/.../«. ¹⁸ Skladno s tem je bil uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju organov nemške okupacijske uprave na vseh treh ravneh (pokrajinski, okrožni in občinski) samo nemški. Le v določenih primerih so dopuščali sočasno uporabo slovenščine. V manjših občinah, v katerih so upravo vodili Slovenci, pogovorni jezik ni bil nemški, temveč slovenski, uradni spisi pa nemški. ¹⁹

Da bi dosegle popolno ponemčenje, so nemške okupacijske oblasti izvajale še številne dodatne ukrepe. Dne 10. februarja 1942 je šef civilne uprave Rainer izdal *Uredbo o zapisovanju imen in priimkov v nemški obliki na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske*. ²⁰ Po tej uredbi so smeli slovenska osebna imena v govorni in pisni obliki uporabljati le v nemški obliki, slovenska rodbinska imena pa pisati le v nemški obliki. ²¹ To je med drugim pomenilo, da je bilo slovensko različico imena treba povsem izpustiti iz uporabe in zapisa. Pri priimkih pa so morali biti zapisi slovenskih črk, ki jih nemški pravopis ne pozna, zapisana na nemški način (npr. š/ž – *sch*, č – *tsch*). ²² Prav tako je bilo v zvezi s tem treba do 1. junija 1942 urediti javno zapisovanje imen trgovskih in obrtnih obratov. ²³ Nato je sredi avgusta 1942 šef civilne uprave Rainer objavil še dopolnilno *uredbo o ponemčenju slovenskih imen in nemškem zapisovanju priimkov (družinskih imen) na zasedenih območjih Koroške in Kranjske*, ²⁴ v prilogi katere so objavili obširen, kar 83 strani dolg seznam vseh slovenskih osebnih imen in priimkov z ustreznimi nemškimi prevodi oz. njihovimi nemškimi oblikami. ²⁵ Kljub temu pa nacisti na svojem okupacijskem območju niso šli tako daleč kot italijanski fašisti v Tržaški pokrajini v času med obema vojnama, ko niso samo poitalijančili slovenskih priimkov, temveč so si celo izmislili nove (na podlagi prevoda slovenskega priimka v italijanščino). ²⁶

Marca 1942 so nemške oblasti za potrebe uradnega ponemčenja slovenskih krajevnih imen na Gorenjskem in v Mežiški dolini izdale posebno publikacijo *Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens (Imenik občin in krajev v koroškemu gavu priključenih osvobojenih ozemljih Gorenjske in spodnje Koroške)*. ²⁷ Sama preverba že prevedenih in ponemčenje dodatnih krajevnih imen pa sta bili zaupani posebni komisiji, ki je delo končala v letu 1942. Zato so v teh primerih dopuščali še naknadno dopolnitev oz. prenavo seznama nemških krajevnih imen. ²⁸

¹⁸ »Nemščina kot mednarodni občevelni jezik,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 6. 9. 1941, str. 1, 2.

¹⁹ Ferenc 2009, str. 63.

²⁰ *Verordnungs- und Amtsblatt CZV*, 26. 2. 1942, str. 56.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ *Verordnungs- und Amtsblatt CZV*, 20. 8. 1942, str. 244

²⁵ *Sonderbeilage zu Stück 18, Jahrgang 1942*.

²⁶ Ferenc 2009, str. 93.

²⁷ *Gemeinde- und Ortsverzeichnis*.

²⁸ *Gemeinde- und Ortsverzeichnis*, str. 2, 3. *Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für 1944*, str. 32–62.

Ponemčevanje prek šolskega sistema

Množični tečaji nemškega jezika poleti 1941

Okupacijske oblasti so poleti 1941 organizirale množične tečaje nemškega jezika, ki naj bi zajeli kar največji del prebivalstva. Ti poletni jezikovni tečaji so predstavljali uvod v uvedbo izključno nemškega šolstva na Gorenjskem jeseni 1941. Nemški okupator je na Gorenjskem priredil dva vala nemških jezikovnih tečajev za šoloobvezno mladino in odrasle na vseh šolah na Gorenjskem. Po navedbah časnika *Karawanken Bote* se je v poletnih mesecih 1941 dve tretjini učiteljstva iz avstrijske Koroške prostovoljno javilo za pomoč pri izvajanju teh tečajev.²⁹ Dne 13. julija 1941 so jih pripeljali 415; ti so vodili tritedenske tečaje nemščine, dopoldne za šoloobvezne otroke in zvečer za odrasle. Ker so 3. avgusta ti učitelji odšli, so nato pripeljali več kot 200 učiteljev in učiteljic, ki so vodili štirinajstdnevne tečaje.³⁰ Iz neke okrožnice šolskega komisarja za kamniško okrožje Helmuta Prascha je razvidno, da niti k večernim tečajem nemščine za odrasle niso smeli pritegniti slovenskih učiteljev, četudi bi ti znali nemško.³¹ Da bi jih uporabili, so morali predhodno opraviti »prešolanje v rajhu«,³² kar pa je bilo precej težko izvesti, saj so večino učiteljev nemške oblasti v prvih tednih okupacije izgnale iz Gorenjske.³³ Vsak nameščeni učitelj je moral izpolniti naslednjo nalogo: vsak dan ob 8. uri je moral opraviti štiri pedagoške ure pouka nemščine za mladino, vsak dan (z izjemo sobote in nedelje) pa dve pedagoški uri nemščine za odrasle.³⁴ Tudi v javnosti je skušala nemška oblast po svojih medijih prikazati tečaje kot uspešne: »Spočetna bojzljivost otrok se je spremenila v navdušenje. Prvi jezikovni tečaji se bližajo svojemu koncu. Povsod smo se lahko prepričali o popolnem uspehu težavnega delovanja učiteljev in učiteljic tudi v najmanjših krajih, akoravno je bilo večkrat treba premagati razne neprilike.«³⁵ Tečajev nemščine pa oblasti niso omejile zgolj na posredovanje jezikovnega znanja, ampak so jih uporabile tudi posredno kot propagando za Hitlerja, nacizem in nemški rajh. Vodja civilne uprave Kutschera je nemškim učiteljem in učiteljicam, ki so prišli poučevat na Gorenjsko, celo dejal, da so v prvi vrsti prišli kot vzgojitelji in da njihovo delo leži s tem z vso težo na političnem polju.³⁶ Ker pa je bilo poleti veliko kmečkega dela, so ljudje postopoma začeli izostajati in število tečajnikov je že poleti 1941 upadlo za več kot 50

29 »Die Deutschkurse in Südkärnten haben begonnen,« *Karawanken Bote*, nemška izdaja, 19. 7. 1941, str. 2.

30 Ferenc 2010, str. 349–350.

31 Ibid.

32 Marko Trobevšek, Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik*, 26, 2022, str. 199.

33 Hančič, Okupatorjeve izselitve civilnega prebivalstva v okrožju Kamnik med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, 2025, št. 1, str. 211–215.

34 Trobevšek 2022, str. 199.

35 »Uspehi nemškega učiteljstva v jezikovnih tečajih na Južnem Koroškem,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 2. 8. 1941, str. 3.

36 Ibid.

odstotkov. Pa tudi neugodne politično-vojaške razmere so povzročale nenehno padanje obiska tečajev. Na Gorenjskem so sicer od poletja 1941 do junija 1943 priredili okoli 1920 tečajev nemščine z okrog 44.000 tečajniki.³⁷

V celinskem delu Slovenije (Štajerska, Koroška in Gorenjska) je v preteklosti – deloma obstaja še danes – obstajal močan vpliv nemškega jezika na slovenski pogovorni jezik, saj so lokalni prebivalci za številne izraze uporabljali nemške besede. Med ohranjenim arhivskim gradivom šolskega referenta za kamniško okrožje je tako najti seznam takšnih besed,³⁸ ki ga zaradi morebitnega proučevanja na drugih znanstvenih področjih (npr. germanistika, komparativistika, slavistika (narečja)) objavljamo v celoti. Namen izdelave seznama ni znan; morda so ga hotele nemške šolske oblasti uporabiti kot pomoč pri poučevanju nemščine ali pa ga imeti zgolj kot dokaz dosežene stopnje ponemčenja slovenskega jezika na zasedenem območju.

Seznam slovenskih popačenk iz nemščine, ki so se v času okupacije uporabljale v vsakdanjem slovenskem pogovornem jeziku na Gorenjskem³⁹

ajprem	Einbrenn	podmet
ajmoht	Eingemachtes	enolončnica, obara
knedel	Knödl	cmok
zos	Sauce	omaka
šnicel	Schnitzel	zrezek
rostpratl	Rostbraten	pečenka
melšpajz	Mehlspeise	sladica
šmorn	Schmarren	praženec
tenstati	dünsten	(po)dušiti
pohati	backen	cvreti
poštavbati	einstäuben	potresti s sladkorjem
paca	Beize	marinada
šporhert	Sparherd	štedilnik
ror	Backofen	pekač
šefla	(Suppen)schöpfer	zajemalka
ribežen	Reibeisen	strgalo
zolzen	Säuse	»pijanka«?

³⁷ Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

³⁸ ARS, AS 1603, t. e. 48, Sicherheitsdienst des RF-SS, Aussenstelle Stein, »Die Hausfrau spricht 'slowenisch'«.

³⁹ Seznam v obliki tabele na osnovi arhivskega vira, ki se hrani v: ARS, SI AS 1603, t. e. 48, Sicherheitsdienst des RF-SS, Aussenstelle Stein, *Die Hausfrau spricht 'slowenisch'*, izdelal avtor prispevka dr. Damjan Hančič.

pohane šnite	gebackene Scnitten	ocvrte rezine
zenf	Senf	gorčica
filati	Füllen	nadevati
fila	die Fülle	nadevanka
šnitlih	Scnittlauch	česen
klofati	Klopfen	tolči
nudelni	Nudeln	rezanci
bleki	Fleckerln	krpice (iz testa)
moderc	Mieder	nedrček
cimr	Zimmer	soba
štibelc	Stübchen	manjša soba
kamrca	Kämmerchen	soba
kevder	Keller	klet
štenge	Stiege	stopnica
rom	Rahmen	okvir
štekar	Stecker	vtičnica
franže	Fransen	črepinje
firnk	Vorhang	zavesa
poušter	Polster	vzglavnik
poušterciger	Polsterüberzug	prevleka za vzglavnik
štolfciger	Stoppel-zieher	potezna vrv za splakovanje wc-ja
vekerca	Weckuhr	budilka
nahkastel	Nachtkästchen	nočna posoda
veš	Wäsche	perilo
nadelc	Lade (Schieblade)	predal
žajfa	Seife	milo
lavor	Lavoir	lavor
krugelca	Krug	pivski vrček
cajtenge	Zeitung	časopis
pedenter	Bediensteter	služabnik
špitau	Spital	bolnišnica
ajmar	Eimer	vedro
vaserlajtunga	Wasserleitung	vodovod
podn	Boden	tla
malerija	Malerei	bolezen
cimperman	Zimmermann	mizar
šušter	Schuster	čevljar
tišler	Tischler	mizar
borštnar	Förster	gozdar

ašnpehr	Aschenbecher	pepelnik
širhaklc	Schürhacken	poker
toplar	Dopller (Doppelharfe)	dvojni kozolec
špajza	Speisekammer	shramba
flaša	Flasche	steklenica
šnopc	Schnaps	žganje
pinta	Band	povoj
špaga	Spagat (Bindfanden)	vrv
lajšta	Leiste	letvica, deščica
cegelc	Zettel	listek
ferdirban	verdorben	pokvarjen
kahelca	Kacheln (Nachtopf)	nočna posoda
štacuna	Station (Kaufladen)	trgovina, prodajalna
ajsenponer	Eisenbahner	železničar
puter	Butter	maslo
grabn	Graben	jarek
fajmošter	Pfarrmeister	župnik
cukerbeker	Zuckerbäcker	slaščičar
flek	Fleck	madež
štruca	Strutze	štruca kruha
rekelc	Rock	jopič
krogele	Kragen	ovratnik
firtah	Vortuch	predpasnik
švindler	Schwindler	Goljuf
gaunar	Gauner	Lopov
bratfon	Brattpfane	Ponev
kastrola	Kastrole	Lonec
pleh	Blech (Backblech)	pločevina, pekač
župa	Suppe	Juha
glaš	Glas	kozarec
šalca	Schale	skodelica
talar	Teller	krožnik
vaga	Wage	tehtnica
deka	Decke (Bettdecke)	Odeja
tuhna	Tuchent	velika pernica
lajntuh	Leintuch	rjuha
kosten	Kasten (Schränk)	omara za obleke
lampa	Lampe	svetilka

antla	Handtuch	Brisača
fecno	Fetzen	drobec, krpica
šparati	sparen	varčevati
bana	Wanne	kopalna kad
špegu	Spiegel	zrcalo
špegle	Spiegl	ogledalo (prenesen pomen) = očala
štumfi	Strümpfe	nogavice
oringelni	Ohringe	uhani
ringa	Ring	obroč
ketna	Kette	veriga
kampl	Kamm	glavnik
štrumpantelni	Strumpfbänder	podvezice
durhšlag	Durschlag (Sieb)	grobno sito
farba	Farbe	barva
cigaretenspic	Zigarettenspitze	cigaretnica
knof	Knopf	gumb
štrikati	stricken	plesti
heklat	häkeln	klekljati
štangca	Stange	igla za pletenje
gloncati	glänzen	počistiti do sijaja
pucati	putzen	čistiti
ribati	reiben	temeljito očistiti
štrihati	streichen	barvati
šmirati	schmieren	namazati z oljem
malen	Mühle	mlin
drot	Draht	žica
šnajctihl	Schneuztuch	robec za nos
taška	Tasche	torbica
kitla	Kittel	halja
šos	Schoss (Frauenrock)	ženska halja
geltašalc	Geldtasche	denarnica
briftašlc	Brieftasche	denarnica
gartl	Garten	vrt
fajerzajg	Feuerzeug	vžigalnik
cvirn	Zwirn	nit
raufenkerer	Rauchfangkehrer	dimnikar
štrik	Strick	vrv
cegu	Ziegl	zidak, opeka

polkn	Balken (Fensterbalken)	polkno
zaštofat	stopfen (verstopfen)	zamašiti
peglati	bügeln	likati
peglezen	Bügeleisen	likalnik
filfeder	Füllfeder	nalivno pero
štala	Stall	hlev
šupa	Schuppen	lopa
ligeštul	Liegestuhl	ležalnik
štender	Ständer	steber
luster	Luster	lestenec
bajer	Weicher	bajer
špilati	spielen	igrati
ofreh	Polterabend	fantovščina
šnura	Schnur	vrvica
montl	Mantel	plašč
lampenširm	Lampenschirm	senčilo za svetilko
druker	Druckknöpfe	zaskočne sponke
štrudl	Strudel (Apfelstrudel)	jabolčni zavitek
fajerberker	Feuerwehrler	gasilec
šprica	Spritze	Brizgalna/injekcija
cvek	Nagel	žebelj
cofki	Zöpfe	pletenica
pluzna	Bluse	bluza
žemla	Semmel	žemlja
lajbeč	Leibchen	telovnik
vestje	Weste	telovnik
fingert	Fingerhut	naprstnik
drek	Dreck	blato
frichtelc	Früchtchen	neotesanec
trotl	Trottel	idiot

Uvedba izključno nemškega osnovnega šolstva

Poseben pomen pri ponemčevanju so nacisti pripisovali otroškim vrtcem in osnovnim šolam. Otroške vrtce in osnovne šole so imeli celo za *trdnjave ponemčevanja*, s katerimi ta stoji ali pade.⁴⁰ Okupator se je na Gorenjskem glede šolstva

⁴⁰ Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

držal teh pravil: 1. da morajo biti samo nemške šole, v katerih bodo poučevali samo v nemščini, 2. da ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol, 3. da bosta delo nemške šole in delo nemške mladinske organizacije tesno povezani in postavljeni na skupne temelje, 4. da bo šola središče vsega ponemčevalnega dela v šolskem okolišu.⁴¹ O značilnostih okupatorjevega osnovnega šolstva na območju Gorenjske imamo doslej objavljenih nekaj lokalno obarvanih raziskav, med katerimi je treba omeniti raziskavo Toneta Ferenca o medvojnem delovanju nemškega šolstva v kamniškem okrožju⁴² in novejšo raziskavo Marka Trobevška o didaktičnih vidikih poučevanja nemškega jezika v času okupacije.⁴³ Analizo delovanja 124 šol, ki so bile v času okupacije 1941–1945 ob okupacijskih mejah (med njimi tudi nekatere na območju Gorenjske oz. koroškega gava) so pred nekaj leti pripravili tudi študenti zgodovine pod vodstvom doc. Balkovca.⁴⁴ Nekaj novosti je prinesel tudi nedavni članek avtorja tega prispevka o odnosu nemškega okupatorja do gorenjskih dijakov in študentov, ki so se izobraževali znotraj ali zunaj nemškega zasedbenega ozemlja.⁴⁵

Nemške okupacijske okrajne/okrožne oblasti so že kmalu po prihodu zaprle slovenske šole, učitelje pa deportirale v začasno internacijsko taborišče v Šentvid pri Ljubljani in jih nato skupaj z družinskimi člani izgnale z območja rajha.⁴⁶ Tudi prvi ukrepi novih okrajnih/okrožnih šolskih nadzornikov so bili prepoved, da bi šole uporabljale slovenske žige, obrazce in slovenska imena krajev in šol, ter ukaz, naj odstranijo vse slovenske in dvojezične napise s šolskih poslopij.⁴⁷ Septembra 1941 se je pričel na večini osnovnih šol na Gorenjskem reden šolski pouk izključno v nemščini, zato je bilo na šolah v vseh treh gorenjskih okrožjih nameščeno skoraj brez izjeme nemško govoreče koroško učiteljstvo.⁴⁸ Tako so izmed *avstrijskih* učiteljev in učiteljic, ki so poleti 1941 prišli vodit tečaje nemščine, jeseni kar 260 teh učiteljev uporabili za poučevanje šoloobveznih slovenskih otrok.⁴⁹ Od nekdanjih slovenskih učiteljev so jih znova zaposlili le 60, vendar ne za poučevanje na Gorenjskem, pač pa na avstrijskem Koroškem.⁵⁰ Okupator se je sicer zavedal težav pri tako hitri uvedbi povsem nemške šole: »Skušnje iz jezikovnih tečajev kažejo,

41 Ferenc 2010, str. 94.

42 Ferenc 2010, str. 348 – 371.

43 Trobevšek 2022, str. 197–201.

44 Kenan Kozlica, Anja Avbelj, Nika Kocjan, Rok Kraševac, Martin Nedoh, Veronika Škofljanec Jagodic, Analiza šolskih poročil o stanju šol v času okupacije 1941–1945 na Slovenskem, *Retrospektive II*, številka 2–3, znanstvena revija za zgodovino in sorodna področja, str. 96–124.

45 Damjan Hančič, Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2–3, str. 325–341.

46 Ferenc 2010, str. 349; Hančič 2025, št. 1, str. 215, 216.

47 Ferenc 2010, str. 349.

48 Ibid., str. 353–361. Glej tudi: SI AS 1603 t. e. 50.

49 Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

50 Ibid.

da delovanje nemške šole ne bo lahko; učiteljstvu bo treba mnogo navdušenosti in idealizma. Dobri uspehi šesttedenskega počitniškega pouka pa bodo olajšali šoli njeno delo.«⁵¹

Učni pripomočki, učni načrti za učenje nemščine in novi red v razredih

Šef civilne uprave Kutschera je na predlog nacistične učiteljske zveze (NS Lehrerbund) šolam na Gorenjskem za pouk brezplačno zagotovil 15.000 nemških prvih čitank, 5000 učnih knjig za nižjo in višjo stopnjo, 10.000 knjig s podobami *Zum Reigen herbei* avtorja Antona Anderluha⁵² in 15.000 izvodov pomožne knjige *Wir lernen Deutsch* profesorja Karla Miklitscha.⁵³

Ohranili so se tudi natančni učni načrti za pouk nemščine, ki po eni strani pričajo o prizadevanju nemških šolskih oblasti oz. učiteljev, da se slovenski otroci dobro naučijo nemškega jezika, po drugi strani pa, da jih čim bolj politično-ideološko indoktrinirajo v smislu nacistične ideologije.⁵⁴ Kako naj bi potekal pouk v osnovni šoli med okupacijo, povzemamo iz priporočil, ki jih je izdelal pooblaščenec za področje šolstva pri političnem komisarju v Kamniku v letih 1941 in 1942 Helmut Prasch.⁵⁵

Prvi teden so obravnavali samostalnike s členi, dneve v tednu in imena mesecev, številke, čase na uri ter imena s priimki, drugi teden pa so ob že naučenih samostalnikih predelali še glagole. Sledilo je delanje množinskih oblik (na primer: »*Die fünf Mädchen singen*«). Vadili so govore v trgovini (»*Heil Hitler! Bitte 2 kg Mehl. Was ko stet das Mehl? 2 Mark 20 Pfennig. Hier ist das Geld. Danke*«). V tretjem tednu so ob naučenih samostalnikih uporabljali pridevnike pa tudi izraze za okoliščine (vorn, hinten, hoch, tief, gross, klein, gelb, rot, weiss). Kar so dopoldne predelali s šolarji, so zvečer v isti obliki uporabili pri tečaju za odrasle.⁵⁶

Tudi v šolskih razredih so uvedli nov red. Vodja razreda je ob vstopu učitelja v prostor moral na glas zaklicati: »*Achtung!*« (Pozor!) Ob tem so morali vsi v razredu nemudoma vstati. Ko je učitelj pozdravil, se je mladina glasno in kratko odzvala: »*Heil Hitler!*« Vodja razreda je pred odhodom domov usmerjal učence, da se niso prerivali, itd. Vsak šolski dan se je začel s pesmijo v zboru. Vaditi je bilo treba naslednje pesmi: *Singend wollen wir marschieren, Ob es stürmt oder schneit, Die blauen Dragoner, Graue Kolonnen, War einst ein junger Sturmsoldat, Das Lied des Volkes*. Priljubljene so bile zlasti igre na trati, tekme in igre z žogo. Za vsak dan pouka je učitelj izdelal podrobno pripravo in si natančno pripravil tudi

51 »Od meseca septembra naprej nemške šole na Južnem Koroškem«, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 30. 8. 1941, 3.

52 Anton Anderluch (1896–1975), koroški učitelj in zapisovalec koroških narodnih pesmi.

53 »50.000 šolskih knjig za Südkärnten«, *Karawanken Bote*, 18. 10. 1941, str. 5. O značilnosti nemške didaktike v času vojne glej: Trobevšek 2022, str. 197–201.

54 SI AS 1603, t. e. 54, Učni načrt za 4., 5. in 6. teden pouka, glej tudi ARS, AS 1603, t. e. 55, *Die Parole des Monats*.

55 Trobevšek 2022, str. 198, 199.

56 Ibid.

risbe, ilustracije, učna izhodišča, predmete za ponazorilo itd. Vsak učitelj je moral za vsak dan v tednu napisati izčrpno poročilo, da je njegov sodelavec – učitelj v 2. turnusu – vedel, kje mora nadaljevati. Malo kasneje, po nekajmesečnih izkušnjah z vpeljavo pouka v nemščini, so v blejskem uradu DKUN celo predlagali, »če ne bi bilo dobro uvesti starega preizkušenega pruskega modela šole, ko bi poleg poklicnega učitelja/ice bil v razredu prisoten še 'laični učitelj' iz vrst ranjenih podčastnikov nemškega vermahta. Ti podčastniki bi imeli nalogo skrbeti tako za še boljše seznanjanje otrok z nemščino kot predvsem za učenje reda in discipline«. ⁵⁷

Kakšen je bil med nemško okupacijo na osnovnih šolah pouk v praksi, nam pričajo tudi razni spominski zapiski tedanjih šolarjev: »Najprej smo dobili šoolobvezni otroci dopisnice za dvomesečni tečaj nemščine v šoli. ... Učiteljice so bile večinoma Nemke iz rajha (predvsem Korošice, vendar se ni nobena izdala, da razume slovensko). Na tabli in po stenah so bile obešene že poznane velike slike iz slovenske osnovne šole (krava, konj, pes, kokoši itd.) in začelo se je: »Was ist das?« Začeli so nas intenzivno germanizirati. Poleg tega, da so nas to poletje nemški učitelji nagovarjali že izključno v nemškem jeziku, so nas skoraj sleherni dan vodili po mestnih ulicah, kjer smo morali ob strumnem korakanju prepevati nemške, v glavnem nacistične pesmi. Najpogostejše smo morali zapeti: »Singend wollen wir marschieren in die neue Zeit ...«. ⁵⁸ Tudi kasneje so imeli pouk izključno v nemškem jeziku. V šolo skupaj s slovenskimi otroki ni hodil noben nemški učenec. Ti, otroci priseljenih nemških uradnikov, so imeli čisto posebno šolo, starejši so hodili v Kranj ali celo v Celovec. ⁵⁹ Da bi bil proces germanizacije hitrejši, so fantom, starejšim od 12 let, predpisovali nekakšno obvezno predvojaško vzgojo, in sicer v okviru organizacije Hitlerjugend. Takšno obveznost so imeli enkrat na teden v popoldanskem času. Tam so korakali in peli nacistične pesmi. Kasneje, ko so se začela zavezniška letalska preletavanja in bombardiranja, so morali učenci v šoli prekiniti pouk in iti v zaklonišče. Ko so se teh lažnih alarmov že navadili, so namesto v zaklonišče hodili igrati nogomet na travnik, česar mnoge nemške učiteljice niso odobravale. ⁶⁰

Ideologizacija šolske mladine v nacionalsocialističnem smislu

Nemški šolski sistem je poleg ponemčenja težil tudi k temu, da bi prebivalci na zasedenem ozemlju čimprej prevzeli nacionalsocialistično ideologijo. To je bilo v prvi vrsti pomembno pri vzgoji mladih generacij. S kakšno vsebino so okupacijske oblasti skušale prek šolskega sistema širiti svojo ideologijo, priča pri okrožnem referentu za šolstvo ohranjena brošura z naslovom *Die Parole des Monats*, ki jo je izdalo koroško gavsko vodstvo NSDAP. ⁶¹ V brošuri prikažejo stališče

⁵⁷ SI AS 1626, t. e. 2, Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

⁵⁸ Jernej Stele, »V Kamniku pod nemško okupacijo,« *Kamniški zbornik* 15, ur. Marjeta Humar (Kamnik: Občina Kamnik, 2000), str. 203.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Stele 2000, str. 205.

⁶¹ SI AS 1603, t. e. 55, brošura *Die Parole des Monats*, Klagenfurt, Februar 1944.

nacistične stranke in njenega firerja Adolfa Hitlerja do določenih pomembnih domačih in mednarodnih vprašanj. Med temami, ki so jih poudarili, so bile: boj med različnimi idejami oz. ideologijami, kako si Hitler predstavlja t. i. novi red v Evropi pod nemškim vodstvom, kakšen naj bi bil ta red, kar zadeva posamezne narode glede na gospodarstvo, socialo, kulturo in pravo. Kritizirali so *versajski* družbeni red, zanikovali nemško krivdo za izbruh 2. svetovne vojne, pojasnjevali nemško izgubo kolonij, predstavili značilnosti angleške in ruske politike do Evrope, pisali o angleško-ruskim odnosih, o namenu Anglije, da uniči nemški narod, o zbiranju evropskih sil za boj proti nemških sovražnikom, o ustanovitvi velike arabske države, o politiki do Sredozemlja in Afrike, izpostavili pa tudi vprašanje odnosa Tretjega rajha do Južne Tirolske, itd.⁶² Omenjeni vsebinski sklopi so obravnavani v strnjeni obliki – kratko in jedrnato, zato so bili primerni tudi za podajo vsebine v šoli.

Posebne šole za otroke nemških uradnikov in funkcionarjev

Poleg navadnih osnovnih (ljudskih) šol so na območju Gorenjske ustanovili tudi t. i. Heimschulen (domače šole) oz. šole za otroke nemških funkcionarjev in uradnikov, ki so prišli službovat na Gorenjsko. Tudi njihov namen je bil vzgajati nemške otroke v nemškem nacionalsocialističnem svetovnem nazoru, pri čemer je bil nivo pouka izenačen s stopnjo zahtevnosti šolanja drugod v rajhu.⁶³ V Nemčiji so bile te šole po prihodu nacistov na oblast ustanovljene zato, da bi poleg t. i. nacističnih internatnih visokih šol (Napola) in t. i. šol Adolfa Hitlerja za vzgojo *nacističnih izbrancev* tudi drugim dečkom in deklicam v rajhu omogočili pridobitev različnih šolskih kvalifikacij.⁶⁴ Na zasedenem Gorenjskem so bile te šole ustanovljene zato, da »so neodvisno od krajevnih potreb sprejemale otroke tistih staršev, ki prebivajo v tujini ali vršijo službo izven nemške države, otroke staršev, ki morajo kot politični vodje, oficirji ali uradniki pogostokrat menjati svoje bivališče ter se zato ne morejo dovolj posvečati vzgoji svojih otrok«. ⁶⁵ Možnost obiskovanja teh šol so imeli tudi slovenski otroci, in sicer »otroci kmetov, delavcev in obrtnikov, ki so posebno nadarjeni in jim je treba posvečati več skrbi«. ⁶⁶ Šole so

⁶² Ibid.

⁶³ Za šolanje otrok nemških naseljencev na Gorenjskem so spomladi leta 1943 nemške oblasti razmišljale tudi o preureditvi Škofovih zavodov v Šentvidu pri Ljubljani v t. i. Umsiedlerschule, vendar do tega zaradi pomanjkanja primerne prostora ni prišlo; poslopje so namreč namenili neki drugi nacistični Nacionalno-politični vzgojni ustanovi (glej SI AS 1626, t. e. 2, dopis Mair Kaibitscha z dne 3. 3. 1943).

⁶⁴ Deutsche Heimschulen, Nemška Wikipedija: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Heimschulen_Schlo%C3%9F_Iburg (pridobljeno, 11. 3. 2024).

⁶⁵ »Zanimivosti,« *Karawanken Bote*, 11. 10. 1941, str. 5.

⁶⁶ Ibid.

bile urejene ločeno za fante in dekleta.

Ureditev srednjega šolstva za slovensko mladino na Gorenjskem med okupacijo

Če je bilo osnovno šolstvo na zasedenem Gorenjskem za vse obvezno, pa je bilo drugače z nadaljnjim šolanjem. Nemški osnovnošolski učitelji na zasedenih območjih Gorenjske in slovenske Koroške so morali na spričevalu vsakega učenca ali učenke označiti, ali je imel nemško državljanstvo na preklic ali pa je bil zaščitenelec nemške države.⁶⁷ Za imetnike polnopravnega nemškega državljanstva je bila namreč srednja šola oziroma poklicna šola obvezna. Vsi tisti, ki so prejeli nemško državljanstvo na preklic, in to je bila velika večina slovensko govorečih Gorenjcev, so morali enako kot tisti s polnopravnim državljanstvom po končani osnovni šoli dokončati tudi poklicno šolo, na srednjo šolo pa so se lahko vpisali le, če so dobili primerno rasno in politično oceno ter dovoljenje šefa civilne uprave. Taki učenci so se lahko vpisali tudi na visokošolsko ustanovo, vendar so morali dobiti ustrezno oceno okupatorjevih lokalnih in okrožnih oblasti, ki so jim lahko takšen študij dovolile ali ne. Tisti, ki pa so bili pri podelitvi državljanstva razporejeni v najnižjo kategorijo, t. i. zaščitenci nemške države, so lahko obiskovali osnovno šolo le, če je imela posamezna šola za to dovolj prostora in dovolj učiteljev. Imeli so tudi možnost obiskovati poklicne šole ob dobri politični oceni, niso pa smeli obiskovati srednjih šol in višjih ter visokih šol.⁶⁸

V zvezi z začetkom srednješolskega izobraževanja po okupaciji je načelnik šolskega oddelka pri šefu civilne uprave dr. Franz Koschier v začetku julija 1941 objavil razglas, naj se učenci in učenke višjih šol (gimnazije, realne gimnazije, učiteljske), ki imajo bivališče na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske, razen učenk in učencev dotedanje realne gimnazije v Kranju, do 20. julija 1941 javijo pri šolskem pooblaščenцу političnih komisarjev v Kranju, Radovljici, Kamniku, Škofji Loki in Litiji ter naj prinesejo s seboj prepis zadnjega šolskega spričevala.⁶⁹ Z namenom, da se razbremenijo višja šola v Kranju, je izdal navodilo, da dijaki, ki stanujejo ob progi proti Bohinju ali Jesenicam, lahko nadaljujejo študij v Beljaku ali Celovcu, dijaki preostalega ozemlja (torej tudi kamniškega okrožja) pa lahko vstopijo v višjo šolo Kranj, če bil njihov polletni ali letni uspeh odličen ali prav dober. Nižji gimnazijci, ki niso mogli biti sprejeti, so lahko vstopili v najbližjo glavno šolo (Hauptschule), iz katere je bil kasneje mogoč prestop v višjo šolo.⁷⁰

67 T. i. zaščitenci so bili tisti, ki so bili po nacističnem pojmovanju *manjvredne rase*, npr. Judje, Romi itd.

68 Skitek 2016, str. 379–380.

69 Razpregled učeče se mladine na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske, Karawanken Bote 5. 7. 1941, št. 1., str. 6

70 Ibid.

V letu 1942 so v nekem elaboratu blejskega urada DKUN celo predlagali, da bi nemški šolarji iz koroškega *starega gava* prišli iz svojih dijaških domov v novozgrajene internate na Gorenjskem,⁷¹ saj bi slovensko govoreči dijaki z Gorenjske ob mešanju z nemško govorečimi iz predelov *avstrijske* Koroške medsebojno komunicirali v nemščini in se tako hitreje in bolje naučili nemščine. Do tega potem ni prišlo. Je pa sredi oktobra 1942 s pomočjo nemške državne študentske organizacije na pobudo prej omenjenega urada DKUN z namenom pomoči nacistični stranki in šefu civilne uprave na Gorenjskem v okviru akcije *angažiranja na jugovzhodu* (Einsatz Südost) na Gorenjsko in Mežiško dolino na Koroškem prišlo 123 nemških študentov iz *starega rajha*. T. i. narodno-politično delo so opravljali tako na izpostavah DKUN kot tudi v industrijski podjetjih.⁷² In sicer je na območju delovne enote Bled delovalo 12, na območju delovne enote Jesenice 11, na območju DE Radovljica 23, na območju DE Tržič 8, na območju DE Mežiška dolina 1, na območju DE Kamnik 23, na območju DE Škofja Loka 17 in na območju DE Kranj 29 nemških študentov. Žal iz ohranjene dokumentacije ni razviden kraj njihovega stalnega bivališča oz. iz katerega dela rajha so prišli niti ne kaj konkretno so na omenjenih lokacijah delali.⁷³ Prav tako so nemške oblasti jeseni 1942 začele bolj pospešeno spremljati tudi dijake in študente z Gorenjske, ki so se izobraževali zunaj tega območja.⁷⁴

Investicije nemškega okupatorja v šolsko infrastrukturo

Nemški okupator je precej investiral tudi v šolsko infrastrukturo oziroma v popravilo in vzdrževanje šol in šolskih športnih prostorov. Naj naštejemo le nekaj investicij. V kranjskem okrožju, ki je ob začetku okupacije imelo 61 šol, in sicer 3 meščanske šole in 58 osnovnih, so za obnovo šolskih poslopij od začetka okupacije spomladi 1941 do sredine leta 1943 porabili 100.000 RM, za šolsko opremo in učila pa nadaljnjih 200.000 RM. Ker šole v Kranju pred vojno niso imele lastnega športnega prostora, so vsaj v večjih krajih, kakor npr. Kranj, Škofja Loka, uredili tudi športne prostore za mladino. V kamniškem okrožju so prepleskali in z manjšimi popravili uredili več osnovnih šol, največjo investicijo pa so usmerili v dokončanje tik pred vojno začete gradnje nove kamniške osnovne šole (danes OŠ Toma Brejca), ki so jo tudi na novo opremili, deloma tudi z učili iz ukinjene zasebne uršulinske dekliške meščanske šole iz Mekinj.⁷⁵ Na Jesenicah je bila ure-

71 SI AS 1626, t. e. 2. Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

72 SI AS 1626, t. e. 2, Deutsche Studentschaft, delovna mobilizacija, *Abrechnung für 123 Studenten, die für Zwecke der NSDAP und CdZ in Rahmen des Südost Einsatzes der Reichsstudentenführung eingesetzt waren*, 2. 10. 1942.

73 Ibid.

74 Hančič 2024, 336–339.

75 Hančič 2023, str. 206, 207.

Nekdanji glavni vhod v današnjo OŠ Toma Brejca v Kamniku. Relievi med vojno vklesanih mladcev in mladenk Hitlerjugenda z "arijskimi" potezami, so po povojni odstranitvi nemških simbolov predstavljali "Titove" pionirje. (foto Damjan Hančič).

jena mestna knjižnica, uredili so tudi dva moderno opremljena otroška vrtca.⁷⁶ Osnovno šolo na Koroški Beli, ki so jo ob okupaciji prevzeli v surovem stanju, so dogradili in opremili v enem letu.⁷⁷

Težave nemškega šolstva na Gorenjskem v letih 1942 in 1945

Ob vsej začetni germanizacijski vnemi pa so okupacijske oblasti vendarle morale upoštevati realnost, da večina prebivalstva po dveh letih intenzivne germanizacije še vedno ni razumela dovolj dobro nemškega jezika. Drugo šolsko leto, tj. 1942/1943, se je na Gorenjskem začelo pozneje kot prvo, in sicer 1. oktobra 1942. Zakasnitev začetka pouka je bila verjetno zaradi zasedbe šolskih poslopij po nemških oboroženih silah in zaradi nemirnih razmer poleti 1942. V letu 1943/44 imamo veliko poročil o požigih šolskih poslopij in begu učiteljev nazaj v rajh oz. na Koroško. Šole so bile požgane zaradi preprečevanja ponemčevanja, največkrat pa zaradi preprečitve naselitve različnih okupatorjevih vojaških formacij v

⁷⁶ »Zdrav razvoj tretjega največjega mesta v Kärntnu«, Karawanken Bote, 22. 5. 1943, str. 5.

⁷⁷ Ibid.

njih.⁷⁸ Zaradi partizanskega delovanja in požiga šolskih poslopij so bile težave s šolstvom v okrožju Kamnik za nemškega okupatorja takšne, da je celo razmišljal o ukinitvi pouka v vseh šolah, razen v Kamniku in Domžalah. Edina šola, ki ni imela večjih težav v šolskem letu 1943/44, je bila črnuška. Pa tudi tam, kjer so šole delovale, je bil v letih 1944 in 1945 pouk večkrat prekinjen zaradi zračnih alarmov in so morali učenci in učitelji v zaklonišča.⁷⁹

Za nemškega okupatorja v letu 1944 je značilno, da je iz taktičnih razlogov nekoliko spremenil odnos do rabe slovenščine v šoli. Če je poleti 1941 odstranil iz šol vse, kar je bilo slovensko, je v letu 1944 in 1945 dopuščal poučevanje nekaterim slovenskim učiteljem (ti so morali pri pouku poučevati v nemščini) in celo sam izdal slovenski abecednik za najnižjo stopnjo. Vse te spremembe so opazili tudi nemški učitelji iz okrožja; tako je šolski upravitelj iz Litije Alfred Zischkale pisal tedanjemu kamniškemu okrožnemu šolskemu poverjeniku Franzu Stonnerju: *»O šolskem programu, ki ga je za prihodnji čas predvidel dr. Koschier, sem bil nekoliko pretresen /.../ in gledam na to popolnoma črno, če sedaj jemljemo slovenske učne moči v naše šole. To nam pomeni udarec nazaj, da mi samo nemško govoreči učitelji nimamo nič več govoriti na Gorenjskem. Celotni učenci meščanskih šol bodo nenadoma razumeli nemško le še kot tuj jezik. Upam, da o tem še ni padla poslednja beseda.«*⁸⁰

Kasneje je Stonner pisal v neki svoji okrožnici, da so zaradi pomanjkanja ustreznega gradiva v berilih morali izdati za Gorenjsko lastne zvezke t. i. Gorenjskega berila.⁸¹ Prvi zvezek naj bi zadoščal do konca leta 1944, dva nadaljnja so šele pripravljali.⁸² Šolska čitanka ali abecednik za prvi razred osnovne šole, ki so jo nemške šolske oblasti v začetku leta 1945 izdale za Gorenjsko, je bila v slovenščini in je imela vseh 25 slovenskih črk (tudi č, š in ž).⁸³ Verjetno so te abecednike uporabljali tudi v tistih slovenskih šolah, ki jih je ustanavljalo gorenjsko domobranstvo in so jih imele nemške šolske oblasti za nelegalne. Okupatorjevi viri navajajo dve takšni šoli v okrožju Kamnik, in to v Škrjančevem pri Radomljah in v Lahovčah.⁸⁴

(Skrivno) učenje slovenskega verouka

Še ena oblika zunajinstitucionalnega poučevanja je pomenila oviro za prevlado nemščine med šolsko mladino. Za medvojno versko življenje v kamniškem

78 Ferenc 2010, str. 358.

79 Ferenc 2010, str. 366; Stele 2000, str. 205.

80 Ferenc 2010, str. 368.

81 Nemški okupatorji so se na Gorenjskem ves čas okupacije izogibali uporabi pridevnika »slovenski«, zato so običajno, ko so želeli povedati, da je nekaj slovensko, uporabljali pokrajinski izraz »gorenjski«. Prav tako niso dopuščali uporabe drugih simbolov slovenstva, ampak zgolj nekoliko predelane simbole nekdanje dežele Kranjske.

82 Ferenc 2010, str. 370.

83 SI AS 1603, t. e. 50, Schulabteilung 1941–1945.

84 Ferenc 2010, str. 370.

okrožju je bilo značilno, da so bile v katehezo vključene nekatere mlajše ženske, ki so namesto izgnanih slovenskih duhovnikov in na novo pripeljanih nemških, ki niso znali slovensko, v slovenskem jeziku učile otroke verouk in jih pripravljale na prvo spoved, prvo obhajilo in birmo. Partizani so sprva odobraval in spodbujali skrivno poučevanje otrok, ker so v tem videli nasprotovanje germanizaciji. Že jeseni 1942 pa so se pri partizanih pojavljale prve zahteve, naj prenehajo poučevati verouk, zato so se dekleta dogovorila, da bodo učila otroke kar po svojih domovih. V začetku marca 1944 je dve učiteljici likvidirala Varnostno-obveščevalna služba (VOS).⁸⁵

Zaključek

Nemške okupacijske oblasti so imele ob začetku okupacije velike načrte za čimprejšnje ponemčenje vsega slovenskega prebivalstva na Gorenjskem, še zlasti mladine. Čeprav so se zavedali, da je bila slovenska narodna zavest na Gorenjskem mnogo močnejša kot na južnem Koroškem in spodnjem Štajerskem, so na podlagi zelo dobrih rezultatov rasnih pregledov prebivalstva upali na njegovo čimprejšnje ponemčenje. Zato so v letu 1941 in 1942 uvajali zelo stroge ponemčevalne ukrepe, zlasti kar zadeva uporabo nemščine v javnosti (izključno nemški topografski napisi, upravno poslovanje zgolj v nemškem jeziku) in šolah. Ker pa se je vojna sreča obračala proti njim in so bili po kapitulaciji Italije primorani sklepati celo takšne kompromise, kot je bila ustanovitev Gorenjskega domobranstva, so kmalu začeli spreminjati tudi odnos do uporabe slovenščine v javnosti in šolah. Čeprav so formalno vse do konca vojne izvajali zastavljene ponemčevalne ukrepe, so neformalno že leta 1944, še bolj pa v začetku 1945 do določene mere opuščali strogost in dopustili celo tiskanje in uporabo slovenskega abecednika za najnižjo razredno stopnjo. S tem so želeli sicer v prvi vrsti izboljšati učenje nemščine kasneje na višji stopnji, vendar so s tem simbolno hoteli pokazati tudi, da hočejo dati nekatere koncesije slovenskemu prebivalstvu. To pa je seveda razburjalo tako iz rajha pripeljane nemške učitelje kot tudi najbolj zagrizene koroške nationalsocialiste, ki so službovali na Gorenjskem. Ti so zato hoteli preprečiti tako ustavitev nasilne germanizacije prek šolskega sistema kakor tudi morebitno izločitev Gorenjske iz gava Koroška ter njeno pridružitve načrtovani bolj avtonomni, vendar še vedno pod kontrolo Tretjega rajha delujoči državno-upravni tvorbi na območju Operacijske cone Jadransko Primorje.⁸⁶

85 Marijan Smolik, »Slovenske učiteljske zgodbe – Učiteljici verouka, žrtvi VOS-a v Kamniku,« *Zaveza* 33, št. 3 (1999): 47–54.

86 Radovanovič Sašo, *Svobodna država Slovenija (pod nemškim protektoratom)*, 1. del, *SLO, slovenski zgodovinski magazin*, april 2025/2, št. 47, str. 62–69.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, ARS

SI AS 1603, Deželni svetnik okrožja Kamnik,

t. e. 2: Verdeutschung der Orts und Familiennamen, Verdeutschung der slowenischen Namen, 20. 9. 1941.

t. e. 48: Sicherheitsdienst des RF-SS, Aussenstelle Stein, »Die Hausfrau spricht 'slowenisch'«.

t. e. 50: Schulabteilung 1941–1945.

t. e. 54: Učni načrt za 4., 5. in 6. teden pouka.

t. e. 55: brošura *Die Parole des Monats*.

SI AS 1626 Pooblaščenec Državnega komisarja za utrjevanje nemštva (DKUN), Bled, Radovljica, t. e. 2.

Mair Kaibitschev dopis (brez naslova) o ugotovitvah obiska inšpekcije ustanove *Nationalsozialistische Erziehungsanstalt* iz Berlina, 3. 3. 1943.

Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

Bericht, Hochschulstudium der Oberkrainer (Poročilo. Visokošolski študij Gorenjcev), 23. 9. 1942.

Deutsche Studentschaft, delovna mobilizacija, *Abrechnung für 123 Studenten, die für Zwecke der NSDAP und CdZ in Rahmen des Südost Einsatzes der Reichsstudentenführung eingesetzt waren*, 2. 10. 1942.

Überprüfung slowenischer Abituranten in Villach, (Preverjanje slovenskih maturantov v Beljaku), 23. 11. 1942.

Slovenski študentje 1942, 1943, Studienaufenthaltkosten für die in Kroatien und Italien studierenden Angehörigen von in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains ansässigen Familien (Stroški študijskega bivanja na Hrvaškem in v Italiji oseb, ki imajo družine na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske), dopis z dne 3. 12. 1942.

Zabeležka dr. Kürbischa »Rückführung der Oberkrainern aus der Provinz Laibach« (Vračanje Gorenjcev iz Ljubljanske pokrajine), 27. 11. 1942.

Tiskani viri

Oberkrainer Gemeindegeschäftskalender für das Rechnungsjahr 1944 (ur. W. Rachle).

Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs des Zivilverwaltung in den Besetzten Gebieten Kärntens und Krains, Veldes/ Klagenfurt, 1941, 1942.

Časopisni viri

»Die Deutsch-kurse in Südkärnten haben begonnen,« *Karawanken Bote*, nemška izdaja, 19. 7. 1941.

- »Uspehi nemškega učiteljstva v jezikovnih tečajih na Južnem Koroškem,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 2. 8. 1941.
- »Od meseca septembra naprej nemške šole na Južnem Koroškem,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 30. 8. 1941.
- »Nemščina kot mednarodni občevalni jezik,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 6. 9. 1941.
- »Boj proti boljševizmu. Prvi javni zborovanji na Južnem Koroškem. Bundesführer je govoril,« *Karawanken Bote*, 27. 9. 1941.
- »50.000 šolskih knjig za Südkärnten,« *Karawanken Bote*, 18.10.1941.
- »Zanimivosti,« *Karawanken Bote*, 11. 10. 1941.
- »Slovesen sprejem nemškega učiteljstva,« *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 19. 7. 1941.

Spletni vir

Deutsche Heimschulen, Nemška Wikipedija: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Heimschule_Schlo%C3%9F_Iburg (pridobljeno, 11. 3. 2024).

Literatura

- Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, 1980, št. 1–2.
- Ferenc, Tone: Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje, ur. Mitja Ferenc, *Historia: znanstvena zbirka oddelka za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani*, 13, Ljubljana, 2010.
- Ferenc, Tone; Godeša, Bojan: Slovenci pod nacističnim gospostvom 1941–1945, Germanizacija dežele in ljudi, *Historia: znanstvena zbirka oddelka za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani*, 14, 2009, str. 27–67.
- Gemeinde- und Ortsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten gefreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens*. Wien: Verlag der Publikationstelle Wien, 1942.
- Hančič, Damjan: Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 71, 2023, št. 1, str. 195–216.
- Hančič, Damjan: Nemška kolonizacija kamniškega okrožja v letih 1941–1945. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 94 (n. v. 59), 2023, št. 4, str. 79–101.
- Hančič, Damjan: Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske. *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2–3, str. 325–341.
- Hančič, Damjan: Okupatorjeve izselitve civilnega prebivalstva v okrožju Kamnik med drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, 2025, št. 1, str. 209–230.
- Radovanovič, Sašo: Svobodna država Slovenija (pod nemškim protektoratom), 1. del. *SLO, slovenski zgodovinski magazin*, april 2025/2, št. 47, str. 62–69.

Skitek, Vinko: *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945*, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.

Smolik, Marijan: Slovenske učiteljske zgodbe – Učiteljici verouka, žrtvi VOS-a v Kamniku. *Zaveza* 9, št. 33 (1999), str. 47–54.

Stele, Jernej: V Kamniku pod nemško okupacijo. *Kamniški zbornik* 15. Kamnik: Občina Kamnik, 2000, str. 203–207.

Trobevšek, Marko: Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik* 26, 2022, str. 197–201.